

УДК 94 (47+477.5) «1864-1918»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\).462](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32).462)

ЗЕМСЬКА РЕФОРМА 1864 Р. НА СТОРІНКАХ ЗЕМСЬКОЇ ПРЕСИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Назар Котельницький

Центр українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)

e-mail: subton7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4480-365X>

У публікації, на основі контент-аналізу публіцистики профільних засобів масової інформації, присвяченої земській реформі 1864 р., яка вперше запроваджується до наукового обігу, з'ясовується ставлення земської преси Чернігівської губернії відносно ролі та значення земських інститутів регіону. Автор приходить до висновку, що факт створення земських інституцій у Російській імперії, їх поступ і розвиток, був оцінений виданнями як акт прогресу в історії російського самодержавства. Зважаючи на усі позитиви та недоліки земської реформи 1864 р., публіцисти Чернігівської губернії схилились до думки про те, що потрібно виправляти існуючі помилки у законодавстві та розробляти нове, в якому будуть враховані нові виклики, що постали перед суспільством і державою, адже саме в українських губерніях, де залишились традиції Магдебурзького права, успіх земського самоврядування став очевидним для усіх.

Ключові слова: земська реформа, волосне земство, Чернігівська губернія, земська преса, органи земського самоврядування

Земська реформа 1864 р., як органічна та невід'ємна складова доби Великих реформ, стала епохальною подією в історії українських губерній Російської імперії другої половини XIX ст., радикальним і доленосним чином змінивши суспільне життя та значною мірою визначивши подальший хід історичних подій. Саме у надрах створених земських інституцій кристалізувалася та виникла самодостатня течія визвольного руху в імперії Романових – земський ліберальний рух, яка обрала шлях конструктивної, центристської опозиції російському абсолютизму. В історіографії відомо чимало візій щодо земської реформи, висловлених як сучасниками та свідками події, так і наступними поколіннями її дослідників.

Зокрема, вітчизняна історична наука має декілька досліджень загального характеру, в яких на базовому рівні викладені основні віхи політичної історії земського ліберального руху на українських землях Російської імперії¹. Однак, цього не можна сказати про точку зору засобів масової інформації імперської доби, у тому числі регіональних і провінційних, консолідована думка яких ще не стала предметом та об'єктом зацікавлення української історичної науки.

Спробуємо у лаконічному вигляді проілюструвати позицію профільної, земської преси Чернігівської губернії відносно земської реформи 1864 р., абсолютна більшість матеріалів якої вперше запроваджується до міжнародного наукового обігу.

¹ Жиленкова І.М. Ліберально-демократичний рух в Україні (друга половина XIX – початок XX століття). Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2000. 16 с.; Мойсієнко В.М. Ліберально-демократичний рух в Україні (середина 60-80 рр. XIX ст.). Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 1999. 19 с.; Редькіна О.А. Земства Лівобережної та Південної України як органи місцевого самоврядування та осередки ліберального руху в другій половині XIX – початку XX століття. Автореф. дис... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2002. 18 с.

Так, публіцисти справедливо відзначали, що модернізаційні трансформації імператора Олександра II великою мірою нівелювали непохитність феодальної моделі устрою Російської імперії, вказавши на магістральні шляхи подальших перетворень у державі. Історичний досвід і практика життєдіяльності земських інституцій довела, що установи місцевого самоврядування повинні бути самостійними та незалежними інститутами, які репрезентують інтереси громадян країни, оскільки саме ці органи є прямим виявом самоорганізації провінційних громад – тільки державний устрій, заснований на місцевому самоврядуванні, забезпечує достатню стабільність країни, представництво суспільних інтересів і мінімізує загрози дезінтеграції, обумовлені політичними ексцесами.

Головним недоліком законодавчого акту 1864 р. був факт усунення від виборчих процесів до земських інститутів широких верств населення регіонів Російської імперії. Дворянство, як провідна верства суспільства, хоч і отримало від монархії панівну позицію у місцевих і корпоративних інституціях місцевого самоврядування, але не могло її утримати, оскільки втрачало своє домінування в економіці, назавжди залишаючи галузь аграрного виробництва. Духовенство те ж не мало суттєвого впливу на земські установи: Російська православна церква хоч і залишалася надійною опорою абсолютизму, але взаємовідносини населення та представників клерикальних кіл так і не стали більш демократичними. Селянство ж було тим єдиним суспільним станом, який міг повести земські органи шляхом поступу, прогресу та розвитку. Для цього потрібне було створення дрібної одиниці провінційного управління, скажімо – волосних земств, за допомогою яких населення громад змогло б брати участь у процесах самоврядування.

Основною політичною проблемою функціонування земських установ була їх колосальна залежність від місцевих і центральних органів державної влади. Місцевому помісному дворянству так і не вдалося досягнути ні адміністративної незалежності земств від вищої бюрократії країни, ні послаблення нагляду та контролю самодержавного режиму. Єдиною надією залишалася ліберальна аристократія, подвижницька служба якої у виборних установах самоврядування повинна була стати рятівним інструментом у справі порятунку провінційного та регіонального управління².

У спеціальній статті, присвяченій ювілею земської реформи, відомий у регіоні публіцист – Г. Мілов акцентував увагу на тому, що створення інститутів земського самоврядування стало продуктом тривалої еволюції у розвитку державної управлінської думки: у середині XIX ст. верховна влада була змушена визнати очевидний факт – ніхто краще представників регіональної влади не міг знати тонкощів потреб провінції, адміністрування місцевих податків і зборів тощо. Початок періоду Великих реформ і бурхливого розвитку капіталістичних відносин обумовили невідкладну потребу у добре функціонуючій системі місцевого самоврядування. Законодавчий акт земської реформи 1864 р. у цілому відповідав цій необхідності.

На першому етапі існування у земствах домінувало місцеве дворянство, що було зумовлено не тільки його чисельною більшістю та освітнім цензом, а й певним дискомфортом селянства як колишніх кріпаків. Більшість мирових посередників, які забезпечували належну практичну імплементацію фінансово-економічних процедур звільнення селянства з рабства, були представниками хоч і демократичної, але

² К вопросу о появлении земств. *Черниговская земская неделя*. 1914. № 1.1 (3 января). С. 1-3.

все ж аристократії регіону. Тому, звісно, селянство боялося виявляти свою самодостатність, остерегаючись можливих, перш за усе, економічних наслідків. Автор справедливо наголошував, що прогресивною частиною земських інституцій став регіональний нобілітет і представники корпорації інтелігенції. Саме вказані соціальні верстви постачали зі свого кола особистостей – подвижників, які ставили інтереси суспільства вище власних приватних.

Згадуючи найбільш яскравих і прогресивних земських діячів північної України, Г. Мілов перераховує саме членів опозиційної ліберальної партії, які у своїй абсолютній більшості обиралися від селянської виборчої курії: Г. Волк-Карачевського, за ініціативою якого у 1865 р. була відкрита учительська семінарія; М. Імшенецького, який першим ініціював заснування профільного, земського часопису на півночі Лівобережної України; І. Петрункевича – беззаперечного ідеолога та керівника партії, подвижника, координаційними зусиллями якого були створені мережеві системи земської медицини, просвіти, культури, інфраструктури, імplementовані на практиці основи нової системи прогресивного оподаткування та багато іншого; О. Карпинського, який добивався надання фінансової допомоги держави селянству, яке бажало придбати у власність земельні наділи, наполягав на статистичному та економічному обстеженні Мглинського та Суразького повітів Чернігівської губернії, з метою ліквідації реальної загрози повномасштабного голоду; М. Константиновича, велика заслуга якого полягала у відкритті статистичного бюро при Чернігівській губернській земській управі, створенні мережі бібліотечних і музейних закладів, заснуванні епідеміологічного фонду Північного Лівобережжя, організації медико-санітарного бюро; В. Савича, зусиллями якого було зібрано більше 3 тис. руб. на побудову нових, винятково земських шкіл; В. Варзара, завдяки якому уся мережа виробництва алкоголю і тютюну отримала систему прогресивного оподаткування та фіскалізації, а індустріальні об'єкти економіки краю стали предметом промислового статистичного дослідження. Автор не забув й інших членів опозиційної аристократичної фронди регіону – І. Шрага, В. Хижнякова, О. Шлікевича, П. Червінського й інших.

Аналізуючи діяльність земських інститутів, автор прийшов до висновку про те, що визначальним, магістральним напрямом подвижницької роботи установ місцевого самоврядування були не обов'язкові статті кошторисних видатків бюджетів повітових і губернського земств – галузі народної просвіти, медицини, ветеринарії та страхування, продовольчої безпеки, інфраструктури, система мирових судів і мережа пенітенціарних закладів і т.д. Автор справедливо вказує, що фактично свідчать – видатки на вказані потреби колосально зростали, причому не випадково та систематично. Абсолютними лідерами по асигнуванню коштів були земська освіта та медицина – бюджет цих сфер зріс щонайменше у 3 рази, у порівнянні зі стартовими позиціями 1865 р.

Завершуючи, публіцист констатував, що земська реформа 1864 р. стала якісним, революційним проривом у суспільному житті Російської імперії, яка продукувала появу не тільки інституційно важливих органів місцевого самоврядування, але й цілої плеяди яскравих і самобутніх громадських діячів – подвижників, які радикальним чином змінили суспільний ландшафт буття держави³.

³ Милов Г. К 50-летию учреждения земства. *Черниговская земская неделя*. 1914. № 2 (10 января). С. 2-5.

Розмірковуючи над сутністю земської роботи та її провідних напрямках, публіцисти вказували, що першочерговими завданнями земств було всебічне та широкомасштабне підняття загального культурного рівня життя провінції та інтенсивний прискорений розвиток селянських господарств. Складність досягнення вказаної мети полягала у тому, що земські інституції були позбавлені підтримки держави та належних фінансових інструментів економічного прогресу. Позитивним явищем була поява у регіонах різноманітних спілок, товариств, грошових кас, кооперативів, що, беззаперечно, поглиблювало участь населення у місцевому самоврядуванні. Автори зазначали, що у періоди кризи держави, земські установи повинні були керуватися винятково громадськими інтересами та благородними ідеалами. Якщо ж візьмуть першість приватні, особисті інтереси, то справа буде скомпрометована, як це відбулося з доленосою епохою залізничного будівництва у Російській імперії, коли персональні комерційні імперативи затьмарили інтереси суспільства. Принципово важливим завданням органів земського врядування був всеосяжний розвиток селянського аграрного виробництва⁴.

М. Савченко-Бельський, оцінюючи взаємовідносини населення регіонів і земств наголошував, що факт повного відчуження громад від земських управ і зібрань – очевидна усім реальність, спричинена як нерозумінням селянством ролі та значення самоврядування, так і упередженим законодавством, яке свідомо та цілеспрямовано ухвалювалося верховною владою. В очах селянства, земські інститути стали лише фіскальними органами, які стягували на свою користь податки й усілякі збори. До того ж, більшості населення провінції було незрозуміло – куди та на що саме витрачалися ці фінансові ресурси??? Виходом з цієї ситуації автор вважав: 1. принципову зміну земського законодавства, а саме спрощення та зниження ценових вимог для участі у земських виборах, з метою збільшення питомої ваги селянства у відповідних депутатських корпусах зібрань; 2. ліквідацію неосвіченості та низького культурного рівня селянства, шляхом пріоритетного розвитку народної освіти, медицини тощо; 3. акцентований розвиток свободи слова у державі, використовуючи інструмент тиражування одиниць засобів масової інформації – журналів, газет, брошур зусиллями громадських організацій, активістів і т. д.⁵

М. Могилянський наголошував на необхідності створення дрібної одиниці місцевого самоврядування у провінції – волосного земства. Населення регіонів Російської імперії не було організоване у добре структуровані на місцях громади, що не відповідало вимогам часу, характеру історичної доби та завданням адміністрування та прогресивного розвитку територій. Впровадження третього рівня земського управління – волосних земств, цілком могло вирішити ці завдання. Максимальне наближення самоврядування до населення сприяло б нейтралізації існуючих у суспільстві негараздів, у тому числі зупинило б моральну деградацію, пов'язану з усталеним укладом побуту та життя у провінції. Автор вказував, що наполегливе розширення та належна організація місцевого управління гарантовано сприяло б посиленню процесів єднання населення, створило умови для більш інтенсивного й ефективного використання громад у справі розв'язання найбільш пекучих проблем. Особливе значення мала та обставина, що запроваджена дрібна земська

⁴ Сущность земской работы и ее главные направления. *Черниговская земская неделя*. 1914. № 35 (29 августа). С. 2-3.

⁵ Савченко-Бельский М. Земство и население. *Черниговская земская неделя*. 1914. № 38 (19 сентября). С. 8.

одиниця радикально змінила б ставлення селянства до інститутів місцевого самоврядування у регіонах – оскільки волосні земства почали б безпосередньо займатися вирішенням конкретних практичних проблем у провінції, скепсис і недовіра селян були б ліквідовані⁶.

І. Антоненко, в опублікованих роздумах про потребу створення волосного земства як первинної ланки місцевого самоврядування у провінції зазначав, що основна функція цього інституту полягала б у знищенні такого кричущого явища, яке несумісне з новою добою у розвитку людства, як бідність. Крім того, дрібна одиниця управління стала б інструментом контролю за виконанням усіх рішень, прийнятих повітовими та губернськими земськими зборами й управами. Публіцист сміливо вказував, що існуючі у провінції державні установи – волосні правління вже давно стали бюрократичним архаїзмом, який не відповідав жодним вимогам часу. Саме ці правління і повинно було замінити, по великому рахунку, волосне земство.

В ідеалі, первинна земська ланка повинна була стати і первинною одиницею адміністративного управління у регіонах. Населення громад безпосередньо спостерігало б за поточним ходом діяльності земських органів: з одного боку, провінційне життя революційно пожвавилось, адже регулярно проводилися б сесії волосних земських зібрань і засідання управ, що дозволило б представникам конкретних громад брати участь у відповідних виборчих процесах і процедурах, обиратись в якості депутатів до вказаних зборів, обіймати відповідальні посади в установах місцевого управління, що, у кінцевому результаті, сприяло б поступу демократичного розвитку у країні; з іншого – законодавчо встановлені цензові вимоги до кандидатів у земські гласні дозволило б дрібній інтелігенції, яка не мала фінансових ресурсів, стати уповноваженими функціонерами провінційної влади.

Автор особливо наголошував на тому, що запровадження профільних податків і зборів для формування бюджетів волосних земств могло стати основним засобом вирішення усіх болючих проблем життєдіяльності провінції, питань розвитку конкретних галузей місцевого господарства, надання доступних та якісних послуг населенню громад, оскільки ніхто краще, ніж місцеві земські гласні, не могли знати про поточну ситуацію буття народу⁷.

М. Степаненко, повністю підтримуючи ідею необхідності створення волосних земств і критикуючи владу за небажання ліквідації застарілих феодальних інститутів, акцентував увагу на тому, що свідомо збережені верховною владою волосні правління та відповідний общинний устрій повністю деградували та скомпрометували себе. Волосні писарі стали об'єктом не тільки громадського скепсису, а й відвертих знущань з боку представників регіональної влади. Селянські податки, сплачені для потреб згаданих правлінь, були витрачені не за призначенням, був виявлений цілий комплекс корупційних зловживань, і це при тому, що інші верстви населення провінції не сплачували жодних фінансових зборів до бюджету правлінь. Відповідно, лише волосне земство могло вирішити вказані проблеми – потрібна була розробка законодавства⁸.

⁶ Могилянский М. Необходимость учреждения мелкой земской единицы. *Черниговская земская неделя*. 1915. № 32 (7 августа). С. 1-2.

⁷ Антоненко И. Для чего нам нужно волостное земство? *Черниговская земская газета*. 1917. № 19 (5 марта). С. 13-14.

⁸ Степаненко Н. Еще о волостном земстве. *Черниговская земская газета*. 1917. № 63 (18 августа). С. 8-10.

Публіцист, констатує негативну роль самодержавства у розвитку Російської імперії, сміливо вказував, що політика абсолютизму, так чи інакше, веде країну до неминучого краху. Автор ставив риторичне запитання – як може бути 80% бідного населення, якщо держава має унікальні та колосальні за обсягами природні багатства та ресурси, про які інші можуть лише мріяти у рожевих снах??? Проведені модернізації не знищили феодального устрою Російської імперії, рудименти рабовласницького суспільства продовжували існувати, а тому були потрібні радикальні реформи⁹.

Продовжуючи свої дописи про земське самоврядування, М. Могилянський зазначав, що волосні земства – найкращий варіант організації місцевого управління у провінції. Безпосередньою метою цих установ повинен бути пошук оптимальної моделі розвитку господарств конкретних громад. Наслідком було б всебічне оздоровлення системи державного управління у країні, поява прогресивних ферментів у місцевому самоврядуванні. Відтак, помилку законодавчого акту 1864 р. треба було виправляти, домагаючись створення волосних земств, оскільки реакційно-консервативні сили у Російській імперії були вкрай не зацікавлені у демократизації суспільних процесів¹⁰.

Публіцист, детально аналізуючи суспільну думку та позиції спектру політичних сил щодо перспектив земського самоврядування в імперії, прийшов до висновку про те, що чистої демократичної виборчої системи у формуванні інституцій місцевого самоврядування домогтись не вийде, адже превалює думка, що більшість населення Російської імперії, незважаючи на проведені монархією прогресивні трансформації, все ж ще не перетворилось у повноцінне громадянське суспільство, яке здатне стати суб'єктом державного управління. Втім, це не означало, що не було потреби боротися за ідеали – необхідно було шукати компроміси, а будь-яка відмова від демократичних показників повинна бути винятково тимчасовою поступкою. Існувала невідкладна потреба у розробці нової земської реформи, яка стала б запобіжником проти вірогідної перемоги реакційних сил, які могли б звести нанівець увесь комплекс досягнень епохи Великих реформ, поставивши станомо-кастові інтереси вище державних і суспільних¹¹.

Є. Шевченко, у розгорнутій праці з історії земської справи в Україні вказував, що потрібно не забувати, що земські інституції в українських губерніях Російської імперії були введені у два етапи – 1864 р. у Лівобережній, Слобідській і Південній Україні; 1911 р. – Правобережній Україні. Вказана обставина є ключовою з політичної точки зору – земські інститути у різних українських регіонах пройшли різний шлях розвитку.

Автор особливо наголошував, що установи земського самоврядування найшвидше розвивалися саме в етнічно українських губерніях, які раніше входили до складу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини та, у своїй переважній більшості, мали принципово важливий досвід отримання та поступального розвитку Магдебурзького права, як фундаментальної основи європейського місцевого самоврядування. Крім цього, селянство складало у цих губерніях аб-

⁹ Степаненко Н. По новому пути. *Черниговская земская газета*. 1918. № 7-8 (16 января). С. 2.

¹⁰ Могилянський М. Про волосне земство. *Черниговская земская газета*. 1918. № 43-44 (8 июня). С. 2-3.

¹¹ Могилянський М. У справі земської реформи. *Черниговская земская газета*. 1918. № 41-42 (12 июня). С. 2.

солютну більшість населення, особливо у провінції, що забезпечувало примат інтересів приватних власників – характерної ментальної метаморфози серед населення українських земель Російської імперії.

Аналізуючи магістральні напрямки розвитку галузей земського господарства Є. Шевченко відзначав, що для земських органів українських губерній було характерним домінування так званих необов'язкових статей витрат бюджетних коштів інститутів місцевого управління. Перш за усе, мова йде про народну освіту, медицину, культуру, страхування і т. п. У порівнянні з іншими земськими губерніями Російської імперії, українські землі у цьому відношенні стали недосяжними лідерами.

Проте, він позначив і менш вдалі кроки земств. У сфері економічної діяльності не вдалося досягти радикальних зрушень, що пов'язано, великою мірою, з характером політики верховної влади країни: аграрний сектор, інфраструктура, тощо. У цілому, автор схилився до думки, що українські губернії корони Романових були передовими в імперії у контексті розвитку місцевого самоврядування¹².

Публіцист, у своїй статті про роль і значення місцевого самоврядування у демократичних державах вказував, що головною причиною слабого розвитку системи місцевого управління після затвердження законодавства 1864 р. був доконаний факт безпрецедентного контролю та нагляду за цими інституціями з боку установ центральної і регіональної державної влади, особисто освячений волею монархів скіпетру Романових. Ідеали ж демократичного устрою країн прямо вказували, що будь-які протиріччя між органами державної влади та інститутами місцевого самоврядування повинні були вирішуватися винятково за допомогою незалежної та неупередженої судової системи держави, чого, на жаль, не існувало у Російській імперії, і до чого слід було прагнути¹³.

Проаналізувавши контент публіцистики профільних, земських засобів масової інформації, присвяченої земській реформі 1864 р., яка вперше запроваджується до наукового обігу, можемо стверджувати, що у цілому факт створення земських інституцій у Російській імперії та їх поступ був оцінений виданнями як акт прогресу в історії російського самодержавства. Незважаючи на численні обмеження у вільному функціонуванні та життєдіяльності інститутів місцевого самоврядування, особливо законодавчого та політичного характеру, які зберігали станово-кастові рудименти у виборчих процесах і процедурах формування, земські установи, на переконання публіцистів регіону, стали символами революційно нової, буржуазної доби – Великих реформ і радикальним чином змінили суспільні ландшафти держави.

Автори статей особливо наголошували на тому, що провідною, подвижницькою силою у земських зібраннях та управах були представники ліберального дворянства, які хоча й склали чисельну меншість серед аристократії краю, але своєю публічною активністю, наполегливістю та широкомасштабною практичною діяльністю в органах місцевого управління беззаперечно зробили великий внесок у справу капіталістичної трансформації Російської імперії. Було відзначено, що саме завдяки цим репрезентантам демократичного регіонального нобілітету життя провінції принциповим чином змінилося на краще, причому головні акценти були

¹² Шевченко Е. Земское дело на Украине. *Черниговская земская газета*. 1918. № 55-56 (9 августа). С. 10-14.

¹³ Шевченко Е. Местное самоуправление в демократическом государстве. *Черниговская земская газета*. 1918. № 67-68 (31 августа). С. 13-15.

зроблені на розвиток необов'язкових з точки зору російського абсолютизму видатків з бюджетних кошторисів земств на потреби народної просвіти, медицини, культури.

Серед багатьох недоліків земського законодавства автори виокремлювали проблему станового характеру виборчої системи, яка створювала атмосферу відчуженості між абсолютною більшістю населення – селянством і земськими установами. Критикуючи систему волосних правлінь у країні, публіцисти одноголосно вказували, що треба виправляти помилку реформи 1864 р. і найшвидше створювати дрібні одиниці земського самоврядування у провінції – волосні земства. Саме вони повинні були стати первинною ланкою адміністративного управління у регіонах держави. Волосні земства дозволять широкомасштабно залучити до місцевого самоврядування широкі верстви населення провінції, допоможуть у подоланні бідності, оздоровлять громадське життя, зупинять прогресуючу деградацію суспільства. Катастрофічною проблемою життєдіяльності земських інституцій, на переконання авторів, був доконаний факт безпрецедентного контролю та нагляду за інститутами місцевого самоврядування, яку, на думку публіцистів, можна було вирішити шляхом функціонування неупередженої та незалежної судової системи у Російській імперії.

Зважаючи на усі позитиви та недоліки земської реформи 1864 р., публіцисти Чернігівської губернії схилились до думки про те, що потрібно виправляти існуючі помилки у законодавстві та розробляти нове, в якому будуть враховані нові виклики, що постали перед суспільством і державою, адже саме в українських губерніях, де залишились традиції Магдебурзького права, поступ і прогрес земського самоврядування став очевидним для усіх.

REFERENCES

- Antonenko, I.** (1917, 5 marta). Dlia chego nam nuzhno volostnoe zemstvo? [Why do we need a volost zemstvo?]. *Chernigovskaia zemskaia gazeta*, 19, 13-14 [in Russian].
- Moisiienko, V.** (1999). Liberalno-demokratychnyi rukh v Ukraini (seredyna 60 – 80i rr. XIX st.) [Liberal-democratic movement in Ukraine (mid 60s – 80's of the XIX century)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].
- Milov, G.** (1914, 10 yanvaria). K 50-letiiu uchrezhdeniia zemstva [To the 50th anniversary of the establishment of the zemstvo]. *Chernigovskaia zemskaia nedelia*, 2, 2-5 [in Russian].
- Mogilianskyi, M.** (1918, 8 iiunia). Pro volosne zemstvo. [About the Volost Zemstvo]. *Chernigovskaia zemskaia gazeta*, 43-44, 2-3 [in Ukrainian].
- Mogilianskyi, M.** (1918, 12 iiunia). U spravi zemskoyi reformy [At the case of the land reform]. *Chernigovskaia zemskaia gazeta*, 41-42, 2 [in Ukrainian].
- Mogilianskiy, M.** (1915, 7 avgusta). Neobhodimost uchrezhdeniia melkoi zemskoi edinity [The need to establish a small unit of zemstvo]. *Chernigovskaia zemskaia nedelia*, 32, 1-2 [in Russian].
- Redkina, O.** (2002). Zemstva Livoberezhnoyi ta Pivdennoyi Ukrainy yak organy mistsevoho samovriaduvannia ta osередky liberalnogo rukhu v druiii polovyni XIX – pochatku XX stolittia [Zemstvos of Left-Bank and South Ukraine as the organs of a local government and cell of liberal movement in the second half of XIX century — the beginning of XX century]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Savchenko-Belskiy, M.** (1914, 19 sentiabria). Zemstvo i naseleniie [Zemstvo and population]. *Chernigovskaia zemskaia nedelia*, 38, 8 [in Russian].
- Shevchenko, E.** (1918, 9 avgusta). Zemskoe delo na Ukraine [Zemstvo's business in Ukraine]. *Chernigovskaia zemskaia gazeta*, 55-56, 10-14. [in Russian].
- Shevchenko, E.** (1918, 31 avgusta). Mestnoe samoupravlenie v demokraticheskom gosudarstve [Local government in a democratic State]. *Chernigovskaia zemskaia gazeta*, 67-68, 13-15 [in Russian].
- Stepanenko, N.** (1917, 18 avgusta). Esche o volostnom zemstve [More about the volost zemstvo]. *Chernigovskaia zemskaia gazeta*, 63, 8-10 [in Russian].

- Stepanenko, N.** (1918, 16 yanvaria). Po novomu puti [On a new path]. *Chernigovskaia zemskaiia gazeta*, 7-8, 2 [in Russian].
- Zhilenkova, I.** (2000). Liberalno-demokratychnyi rukh v Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Liberal-democratic movement in Ukraine (second half of the XIX – early of the XX century)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].

Nazar Kotelnysky

(The Center for Ukrainian Studies Institute of Europe, Russian Academy of Sciences, Chernihiv, Ukraine)

e-mail: subton7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4480-365X>

Zemstvo Reform of 1864 in Pages of Zemstvo Press of Chernihiv Province

The attitude of the Zemstvo press of Chernihiv Province to the role and importance of Zemstvo institutions in the region is analyzed in the paper, relying on a content analysis of specialized media publications devoted to the Zemstvo reform of 1864. The information is introduced into international scientific circulation for the first time.

The author concludes that the fact of creation and development of zemstvo institutions in the Russian Empire was assessed in the publications as the act of progress in the history of Russian autocracy. The authors of the articles especially emphasized that the leading, driving force in the zemstvo assemblies and boards were the representatives of the liberal nobility, who, despite their minority among the aristocracy of the region, with their public activity, persistence, and large-scale practical activities in the bodies of local authority made a great contribution to the matter of capitalist transformation of the Russian Empire. It is noted that thanks to those representatives of the democratic regional nobility, the life of the province fundamentally changed for the better, and the main attention was paid to the development of optional from the point of view of Russian absolutism issues such as education, medicine, culture, etc., on which the expenditures from zemstvos budgets were spent.

Considering all the advantages and disadvantages of the Zemstvo reform of 1864, the publicists of Chernihiv Province abandoned themselves to the idea that it was necessary to rectify existing shortcomings in the legislation and implement a new one which would take into consideration the new challenges that society and the state faced. After all, just in Ukrainian provinces where the traditions of Magdeburg law still existed, the success of the zemstvo self-government became obvious to everyone.

Keywords: zemstvo reform, volost zemstvo, Chernihiv Province, zemstvo press, zemstvo self-government bodies